

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY VE İSLÂM'DA TARİH VE MÜVERRHİLER'E DAİR

Süleyman SAYAR*

BİR UNUTULMUŞLUĞUN HİKÂYESİ

Cemil Meriç bir tanıtma yazısında "okuyucuya başvurduğu kaynakları tanıtmak isteyen titiz ve dürüst bir ilim adamı karşısındayız" diyordu. Sonra da ekliyordu: "Çok geniş bir tetebbuun mahsûlü olan bu güzel eserin unutulmuş olması ne hazin!"

Burada sözü edilen ilim adamı M. Şemseddin Günaltay, güzel eseri de İslâm'da Tarih ve Müverrihler'dir.

Cemil Meriç'e göre yazar sürükleyici bir üslûba sahip, hem de sözünü ettiği kaynakları çok iyi tanıyordu. "En mufassal ve en vâkıfâne eserlerden birini yazmış, ne var ki, aydınlarımız tarafından ilgi görmemişti. Dahası Z.V. Togan, "Tarihte Usûl"ünde M. Şemseddin'e ve eserine yer bile vermemiş, bir ilim adamından beklenen kadirşinashığı ondan esirgemişti. Oysa İslâm tarihiyle uğraşanlar için, İslâm'da Tarih ve Müverrihler ile Tarihte Usûl birbirini tamamlayan iki kılavuzdu¹.

M. Şemseddin (1883-1961) Avrupa'da fizik bilimler alanında öğrenim görmüş, özel olarak Arapça ve Farsça öğrenmiş, sonra Tarih alanında da kendini yetiştirmiş ve ciltlerle eser vermiş bir ilim adamı. Çok yazdığından olacak, şairdüşünür M. Akif'in, "makasla yazı yazar" nüktesine hedef olmuştur². Aynı zamanda bir siyaset adamı. Cemil Meriç haklı: "Politikacı Günaltay tarihçi M. Şemseddin'i unutturmuş"tur³. Gerçekten Z.V. Togan, anılan eserinin "İslâm

* *Araş. Gör.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Anabilim Dalı*

1 Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, İst. 1986, s. 89-91.

2 İz, Mahir, *Yılların İzi*, 2. bs., İst. 1990, s. 144.

3 Meriç, age, s. 90.

Şarkında Tarih Telâkkileri"ne ayırdığı geniş bölümünde Bîrunî'den İbn Haldun'a, Ziya Gökalp'ten Fuad Köprülü'ye, Ahmed Refik, Şükrü Akkaya ve Yusuf Akçura'ya kadar nice kişiye resmigeçit yaptırmış, ama M. Şemseddin'e yer vermemiştir⁴.

Cemil Meriç'e bakılırsa, sağ, İslâm'da Tarih ve Müverrihler'i unutturmaya çalışmıştır⁵. Bu, doğrudur da. Ancak biz, sağ-sol ayrımının ötesinde ve genel olarak, M. Şemseddin Günaltay'ın ilim adamlığı ve tarihçiliğinin gözardı edildiğini düşünüyoruz.

Bugün de aynı geleneğin sürdüğü görülmektedir. Sözgelimi, İhsan Süreyya Sırma, "İslâm ve Tarih" adlı çalışmasında Subhi Edhem'in "Tarih ve Müverrihler"inden - ki bu eserin aslı Fransız tarihçi Fustel de Coulange'a aittir - iktibaslarla bulunmakta, İslâm tarihçilerine yönelttiği ithamlar nedeniyle adigeçeni eleştirmektedir⁶. Günaltay'ın eseri bir bakıma İslâm tarihçilerinin savunusu hüviyetinde olduğu halde, ona bir atıfta bulunmadığından başka, Togan'ın "Tarihte Usûl"üne de rastlamıyoruz bu çalışmada. Öte yandan İlber Ortaylı, "amatör tarihçi politikacılar" diye nitelediği grup arasında bile Günaltay'ın adını anmamaktadır⁷. Ancak yazdıklarının genel muhtevası, bize, Günaltay'ın da amatör tarihçi politikacılardan biri kabul edildiği fikrini vermektedir. Buna köklü bir itirazımız da yok aslında. Ne ki, meselâ Şükrü Akkaya'yı tarihçi sayıp Günaltay'a yer vermeyen Togan ve benzerlerinin tavrını, hakkı teslim ilkesiyle bağdaştıramıyoruz.

Nihayet kadirşinas bir örnek olarak Sabri Hizmetli'yi anmak gerekmektedir. İslâm tarihçiliğini incelediği kitabında⁸, bellibaşlı referanslarından biri İslâm'da Tarih ve Müverrihler'dir.

Burada, M. Şemseddin Günaltay'ın da, bazı biyografilerde Cl. Huart'ın "La Littérature arabe" (Paris 1902)'ını referans vermeden kullandığı söylenebilecektir. Ama her şeye rağmen İslâm tarihçiliği çerçevesinde İslâm'da Tarih ve Müverrihler, "bir benzeri henüz bugün bile meydana getirilmemiş"⁹ bir eser olarak değer hükmüne bağlanmaktadır ki, buna biz de katılıyoruz.

4 Togan, A. Zeki Velidî, Tarihte Usûl, 3. bs., İst. 1981, s. 145-175. Monografilere dayalı olarak yazılan "ikinci el"den kaynaklara örnek bağlamında ve "Mufassal Türk Tarihi" adlı eserini bir yerde zikrettiğini belirtmek gerekir. bk. age, s. 24.

5 Meriç, age, s. 281.

6 Sırma, İhsan Süreyya, İslâm ve Tarih, 2. bs., İst. 1981, s. 93-4, 114.

7 Ortaylı, İlber, Gelenekten Geleceğe, İst. 1982, s. 72-79.

8 Hizmetli, Sabri, İslâm Tarihçiliği Üzerine, Ank. 1991. Bu kitapta bazı okuma yanlışları göze çarpmaktadır. Meselâ s. 136'da Âl u Âsuman (doğrusu Âl-i Sâ mân), üç kez zikredilen Kitabu'l-Bid' ve't-Tarih (doğrusu Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih) ve bu eserin naşiri H. Claman (doğrusu Clément Huart) ilginç örneklerdir.

9 Yavuz, Hulûsî, "Türkiye'de Tarihçilik", Osmanlı Devleti ve İslâmiyet içinde, İst. 1991, s. 242.

Evet, belirtmek gerekir ki; İslâm tarihi ve tarihçiliği alanında çalışacaklar için, Z.V. Togan'ın Tarihte Usûl'ü ile M. Şemseddin Günaltay'ın İslâm'da Tarih ve Müverrihler'i, tarih metodu ve kaynakların tanınması açısından birer elkitabı (handbook, manuel) niteliğindedirler. Bunlara İsmail Hakkı İzmirli'nin "Siyer-i Celile-i Nebeviyye"sini de eklemek mümkündür¹⁰.

Şimdi, Günaltay'ın* renkli kişiliğini bir yana bırakıp adigeçen eserin giriş bilgilerine bir göz atalım.

10 İzmirli, İsmail Hakkı, Siyer-i Celile-i Nebeviyye, Seb'ülürreşad Ktp: 15, Dâru'l-Hilâfe 1332 (1917).

* Günaltay, yaşadığı dönemin şartları gereği iç içe girmiş düşünce akımları çerçevesinde Türkçü (Orkun, H.N., Türkçülüğün Tarihi, Ank., 1977, 91-3), modernist İslâmcı (Jaschke, G., Yeni Türkiye'de İslâmlık. Çev. H. Örs Ank. 1972, 17-18; Ülken, H.Z., Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1966, II, 443), reformist İslâmcı (Mardin, Ş., Türkiye'de Din ve Siyaset, İst. 1991, 17-19), modernist ve Türkçü-İslâmcı (Ülken, age, a. yer), İslâmcı-Türkçü (Kara, İ., Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, I, İst. 1986, XXX), İslâmcı-Batıcı (Tunaya, T.Z., İslâmcılık Akımı, İst. 1991, 80-2) gibi az çok farklı nitelere konu olmuştur.

Aydemir'e göre, temsil ettiği kuşak ve karıştığı akımlar açısından tam bir "prototip"tir (Aydemir Ş.S., İkinci Adam, İst. 1985, II, 474-5). Kurtuluş yolunu Z. Gökalp'in ünlü sentezinde aramış, yalnız İslâmlaşma'yı başa alarak sentezin diğer unsurlarını buna bağlamıştır (Ülken, age, II, 655; Kançal, S., "Ş. Günaltay: İktidar ve Bilgi Kavşağında Bir Şahsiyet", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, haz. İ. Coşkun, İst. 1991, 173-81). Kimlik ve zihniyet dünyası olabildiğince eklektik bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde değişen şartlara kolayca uyum sağlamıştır. Dengeli, ılımlı ve liberal-demokrat bir kişi olarak tanınması (Karpat, K., Türk Demokrasi Tarihi, İst. 1967, 198; Ahmad, F.- Ahmad, B.T., Türkiye'de Çok Partili Politikanın Kronolojisi, İst. 1976, 51; Kançal, agm, 180-1), ona, kritik bir dönemde Başbakanlık yolunu açmıştır. Ş. Mardin'e göre, 20. yüzyıl Türkiye İslâm tarihinde çok önemli bir rol oynamış; Tek-Parti döneminin katı lâiklik anlayışına karşılık, daha liberal bazı adımlara damgasını vurmuştur (Mardin, Bediuzzaman Said Nursi Olayı-Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim, çev. M. Çulhaoğlu, İst. 1992, 228).

Günaltay, ilim ve felsefede çağdaş uygarlığı benimsemeye taraftar, fakat ahlâkta selefidir (Çubukçu, İ.A., Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri, Ank. 1991, 208; Ahlâka ve dine ilişkin bu anlamda bir konuşması için bk. Ergin O., Türkiye Maarif Tarihi, İst. 1977, IV, 1371-3). Bu arada, 1928'de dinde reform yapmak amacıyla kurulan bir komisyonun çalışmalarına katıldığı belirtilmektedir (Mardin, Bediuzzaman... 228; Bu reform komisyonu ve tasarısı için bk. Jaschke age, 39-42; Lewis, B., Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. M. Kirath, Ank. 1988, 408-11; Ergin, age, V, 1958-67; Tunçay, M., T.C.'de Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Ank. 1981, 218-20).

Günaltay'ın tarihçiliğine gelince; ilk dönem eserleri hariç tutulacak olursa, Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında maksimum düzeye ulaşan nasyonalist tutumlara bağlı olarak, yeni bir "ideoloji" ihtiyacıyla ve bir tepki sonucu ortaya çıkan Türk Tarih Tezi'ni geliştirmeye çalışanlardan biridir (Mardin, Türk Modernleşmesi, İst. 1991, 292; Ayrıca bu tez çevresinde görüş ve eleştiriler için bk. Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, 72-79; a. yazar, "Resmî Tarihçilik Sorunu Üzerine", Tarih ve Demokrasi-T.Z. Tunaya'ya Armağan içinde, İst. 1992, 36-39; Lewis, age, 366-7; Banguoğlu, Kendimize Geleceğiz, İst. 1984, 31-34, 130-5; Tunçay, age, 300-3; Tuna, K., "Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji", İÜEF Tarih Ar. Mer. Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)-Bildiriler, İst. 1991, 57-66). TTK Başkanı sıfatıyla III. Türk Tarih Kongresi'ni açış nutku, bu açıdan önemli bir belgedir (bk. Belleten, VIII/29 (1944), 5-10).

İSLAM'DA TARİH VE MÜVERRİHLER'İN "BAŞLANGIÇ"

FİKİRLERİ

İslâm'da Tarih ve Müverrihler¹¹, önsöz yerine İslâm tarihçiliğini konu alan bir "Başlangıç" (s. 2-9)la başlamaktadır. "İslâm Aleminde Tarih Ne Suretle Başladı" (10-15) sorusuna cevap teşkil eden bölümü, "Tarihî Me'hazlar" (16-18)ın sınıflandırılması izlemektedir. Burada kaynakların dört grup halinde tasnif edildiğini görüyoruz: Umumi tarihler, Hususi tarihler, Tabakât ve Tercüme-i hal kitapları, Mesâlik ve Memâlik türü eserler. Nihayet Vâkidî ile başlayıp Yâkut'la sona eren (19-459) yüz kadar tarihçi ve bir o kadar da kaynak eser tanıtılmaktadır. Bu biyografi ve eserler arasında sırasıyla Taberî, Mes'ûdî, Ebu'l-Fidâ, İbnü'l-Esir, Cüveynî, Reşidüddîn, İbn Haldun ve Yâkut gibilerine daha geniş yer verildiği ilk planda göze çarpmaktadır.

Eser, İslâm tarihi ve İslâmî dönem Türk tarihi için bir "giriş" (medhal) niteliğindedir. XIX. yüzyıl Batı dünyasında bilimsel araştırma metodlarına dayanan bilimsel tarih anlayışının gelişmesi, en önemli konu olarak eski kaynakların incelenmesini gündeme getirmiştir. Batı'nın oryantalist bilgileri, bu bağlamda Doğu'nun klasik kaynaklarını incelemeye başlamış, birçoğunu da aynen yayımlamıştır. Başarılı sonuçları ortada olan aynı yolu izlemek, bizim için de zorunlu bir görevdir. Günaltay, işte bu yolu izleyerek eserini oluşturduğunu belirtmektedir.

Kitabında inceleme konusu yaptığı eserler, kendi deyişiyle ait oldukları dönemlerin en eski, en değerli ve halen mevcut olan ana kaynaklarıdır. "Bu kitapların ilmî ve tarihî kıymetleri ve ne derecede ve hangi noktalarda şâyân-ı ihticac olabilecekleri, müelliflerinin içinde yaşadıkları şerâit-ı hayatîyenin bilinmesine mütevakkıf olduğundan bizzat bunların hayat-ı husûsiyyeleriyle yaşadık-

* (Devamı)

Bir görüşe göre M.Ş. Günaltay, Z. Gökalp'ten de esinlenerek, o dönemde Batı'da yeni doğmakta olan tarih sosyolojisini Türkiye'ye ilk getirenlerden biri olmuştur (Kaşçal, agm, 73). Bu görüş kısmen doğrudur. Ancak bu alanda en büyük otorite, döneminin en iyi sosyologlarından biri olup, tarih araştırmalarında sosyolojik yöntemi kullanan ve L. Febvre ile M. Bloch'un Annales okulundan etkilenen, dahası "Köprülü Mektebi" olarak bilinen akademik tarihçilik okulunun kurucu ismi olan M. Fuad Köprülü'dür (Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, 21, 77; Berktaş, H., Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, İst. 1983, 80-84, 89-90). Gerçi Köprülü de, ilk dönemlerin romantik millî tarih anlayışından etkilenmiştir. Buna rağmen O, bilimsel metod ve tenkit zihniyetinin yerleşmesini, rasyonel çalışma usûllerinin gelişmesini sağlayan değerli eserler vermiştir (bk. Köprülü, "Başlangıç", İslâm Medeniyeti Tarihi, 3. bs., Ank. 1973, XXII-XXIV).

Bazı ana çizgilerini vermeye çalıştığımız Günaltay portresi için, gerek hayatı, gerek eser ve görüşleri çerçevesinde daha geniş bilgi, İ. Kara'nın zikri geçen antolojisinde (II, 403-53) mevcuttur. İlâve kaynaklarla birlikte, özellikle Zulmetten Nura ile başlayan ilk dönem eserlerinden derlenen bölümler belli bir fikir vermektedir.

- 11 (Günaltay), Mehmed Şemseddin, İslâm'da Tarih ve Müverrihler, TBMM Hükûmeti Umûr-i Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Tetkikât ve Telifât-ı İslâmiyye Heyeti Neşriyatı: 10, İstanbul 1339-1342 (1920-1923).

ları devirlerden de bizi alâkadar edecek nisbette bahsedilmiştir" (s. 3). Bu cümle, tarihî olayların, içinde doğdukları sosyal çerçevelerden ve tarihî şartlardan soyutlanarak ele alınamayacakları şeklindeki bir tarih felsefesinin tanımı gibidir.

Günaltay'a göre, klâsik İslâm tarihi kaynakları bugünkü anlamda metodik değillerse de, birer "hazîne-i vesâik" oldukları için değerlidirler. "İslâm müverrihleri; sa'y u gayretleri, vüs'at-i ihâataları, eserlerinde topladıkları malûmatın zenginliği itibariyle ahlâfın şükran ve minnetine bihakkin istihkak kesbetmişlerdir. Gerçi bıraktıkları eserler, bugünkü ilmî telâkkîye göre, usûlî birer tarih kitabı adolunamazlar. Fakat asrî usullere tevfikân tetkîkât-ı tarihiyyede bulunacaklar için herbiri kıymetli bir hazîne-i vesâiktir. Eski tarihlerimizin kıymetleri de esasen bu noktadandır ki, pek büyüktür" (s. 3-4).

Batılı eleştirilenler İslâm tarihçilerinde iki kusur bulurlar: Kuru bir üslûp, Tenkitsiz bir metod¹². Günaltay, bu eleştiri maddelerinin bir başka açıdan kusur değil, avantaj olduklarını ve büyük yarar sağladıklarını ileri sürerek, konuya ihmal edilen noktadan yaklaşmaktadır. O'na göre, özellikle Arapça yazılmış tarihlerin üslûbunu sert bulan Batılılar, Doğu diline ve ruhuna alışık olmadıkları için bu yargıya varmışlardır. Homeros, Lamartine ve Renan'ın üslûbuna alışanlar, Belâzürî, Taberî ve Mes'ûdî'yi doğal olarak sert bulacaklardır. Ama sözcülemi, bir Voltaire'in dili de İbn Miskeveyh'den daha az sert değildir. "Evet, İslâm müverrihlerinin lisanları daha az liriktir. Fakat buna mukabil bu üslûpta derin bir incelik, kuvvetli bir vuzûh ve kat'iyet vardır. İlmî bir eser için de böyle bir üslûp daha muvafık değil midir? Mamafih Arap lisanıyla yazılan tarihlerin sert üslûbuna mukabil, Fârisî ve Türkçe tarihler Garplı intikatçıları tatmin edecek derecede rengîn ve füsunkârdır" (s. 5).

İkinci eleştiri maddesi olarak tenkit zihniyetinin yokluğuna gelince, bu görüş genelde doğru olmakla birlikte Bîrûnî, İbn Miskeveyh ve İbn Haldun gibi önemli istisnaları yok değildir. Bu istisnalarda belli ölçüde bir tenkit eğilimi göze çarpmaktadır. Eğer gerçek anlamda başarılı olamamışlarsa, bu, biraz da yaşadıkları dönemlerin sosyo-politik şartları, kamuoyundan yeterince destek görmeleri ve bu tenkit zihniyetini geliştirecek bütün şartlara sahip olmamalarından ileri gelmiştir. Yine de, İbn Haldun'un eseri tarih felsefesinin yüksek prensiplerini içermektedir¹³. Bîrûnî ise, insanları, hakîkatı tahrîf etmeye götüren sebepleri anlatırken hatanın psikolojik bir nazariyesinin temelini atmıştır¹⁴. Az çok bir

12 Aynı konu için bk. Bammât, Haydar, İslâm'ın Manevî ve Kültürel Değerleri, İst. 1977, s. 173-4.

13 İbn Haldun'un bu yönü için bk. Günaltay, age, s. 348-60; Togan, age, s. 155-66; Hassan, Ümit, İbn Haldun-Metodu ve Siyaset Teorisi, Ank. 1982, s. 124-60; Arslan, Ahmet, İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, Ank. 1987, s. 39-83.

14 Bîrûnî'nin tarih anlayışı ve metodu için bk. Togan, age, s. 147-54; Tümer, Günay, Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dinî, Ank. 1975, s. 38-68. Günaltay, atıfta bulunsa da, ne yazık ki eserinde tarihçi olarak Bîrûnî için ayrı bir bölüm yoktur. Oysa Bîrûnî, Türk tarihi ile ilgili belki az fakat sağlam bilgiler vermektedir.

sosyal tarih veya tarih sosyolojisi bakış açısını yansıtan değerlendirmeleriyle Günaltay, bu noktada, klâsik İslâm tarihçilerine de vefalı davranmaktadır: "Herhalde büyük eski İslâm müverrihlerinin parlak ve nâfiz zekâlı müstesna birer âlim olduklarını itiraf etmek kadirşinaslık icâbâtındandır" (s. 6).

Evet, ama genel olarak, İslâm tarihçilerinin eleştiriye pek az önem verdiklerini de kabul etmek gerekir. Onlar, "rivâyât ve vâkıaları mukayese ve intikad ederek ona göre kat'î hükümler çıkararak birer hakim rolü"ne girmemişler; derledikleri bilgileri aynen kayda geçen birer "malûmat koleksiyoncusu" gibi davranmışlardır. Bu bakımdan eserleri de birer "malumat koleksiyonu" yahut "vekayi-name"dir. "Hedefleri, doğrudan doğruya hakîkatı keşfetmek değil, hakîkatın keşfine çalışacaklar için iktiza eden malûmat ve rivayetleri gelişigüzel toplamaktan ibarettir. Topladıkları malûmat ve rivayetlerin mukayese ve intikadını, neticede bunlardan bir hüküm çıkarılmasını tamamiyle kârilere bırakmışlardır. Şu halde İslâm müverrihlerine birer münekkit nazariyle değil, rivayetlerin, vâkıaların sadık birer nâkili nazariyle bakmaya mecburuz" (s. 7).

İslâm müverrihlerinin eserlerinde tasannu yoktur. Tarihî olay ve rivayetlere karşı samimi ve şuurlu bir sadâkat vardır. Bu sadâkat, sübjektif unsurları aza indirdiği için, tarih araştırmacılarının objektif sonuçlara ulaşma imkânını artıran bir özelliktir. Demek oluyor ki, "bir nokta-i nazardan kusur görülebilen bu vaziyet, ahlâf için daha emniyetli, daha zengin bir sâha-i tettebbu bırakmış olmak gibi esaslî bir fayda temin eylemiştir. Çünkü erbâb-ı tettebbu bu sayede müverrihin şahsî muhakematı taht-ı tesirinde kalmaksızın doğrudan doğruya rivayet ve vâkıalarla karşılaşmaktadır ki, bu da hakîkate vusûl imkânını artıracak bir âmidir... Bundan dolaydır ki İslâm müverrihlerinin şuûn ve rivâyât koleksiyonu mahiyetinde olan eserleri, ilim ve tarih nokta-i nazarından kadîm Yunan ve Roma müelliflerinin edebî tarihlerinden daha kıymettardır" (s. 7-8).

SADELEŞTİRİLMİŞ YENİ BASIM ÜZERİNE NOTLAR

1. Her şeyen önce hazırlayanı ve redaktörü, unutulmuş, hatta ihmale uğramış böyle bir eseri güncelleştirme çabasına girdikleri için kutlamak gerekir. Yazarın akıcı dil ve üslubunu korumadaki titizlik, kelimelerin seçilmesinde gösterilen özen ise başlıbaşına bir başarıdır. Bütün bunları saklı tutarak bazı değinilerde bulunmayı gerekli görüyoruz:

2. Eserin adı, "İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler"¹⁵ biçiminde değiştirilmiştir. Bu, bize, haklı bir gerekçesi olmayan anlamsız bir tasarruf olarak görünmektedir. Çünkü asıl adın anlaşılmayacak bir yanı ve yeni adlandır-

15 Günaltay, M. Şemseddin, İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler, hazırlayan: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.

manın da günümüz okuyucusuna kazandıracağı ilâve çağrışım ve avantajlar yoktur. Sade bir adın karmaşık hale sokulması, en azından aslına sadâkat prensibine gölge düşürmektedir.

Aynı şeyi, kitabın, "notlandırmak suretiyle" günümüz Türkçesine kazandırıldığını belirten kapak bilgileri için de söylemek mümkündür. Esasen kitabın aslında notlar yok değil; sadece mevcutlara (Y.K.) ve (R.) rumuzlarıyla yenileri eklenmiştir. O zaman, belki "yeni notlar ilâvesiyle" şeklinde bir açıklama, daha anlamlı ve doğru olabilirdi.

3. Arapça kaynak eserlerin lâtinizasyonunda birlik yoktur. İçindekiler'de bile bunu gözlemek mümkündür. Sözgelimi, Ebu'l-Ferec'in eseri "Tarîhu Muhtasaru'd-Düvel", hemen ardından Zehebî'nin eseri "Tarîh Düvel el-İslâm" şeklinde yazılmıştır. Vâkidî'nin eseri "Kitabu'l-Megâzi", Taberî'ninki "Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk" iken, Belâzürî'nin eseri "Fütûh el-Büldân", İbn Kuteybe'ninki ise "Kitâb el-Maârif" şeklindedir.

Yine, İçindekiler'deki yazımla metindeki yazım arasında, hatta metindeki başlıklarla metin içindeki yazım arasında bu gibi farklılıklar göze çarpmaktadır. Meselâ İçindekiler'deki "Fütûh el-Büldân", metinde (s. 23, 32) "Fütûhu'l-Büldân" olmuştur. Mes'ûdî'nin eseri, ilgili bölümdeki başlıkta (s. 68) "Mürûcü'z-Zeheb" şeklinde yazılmışken, metinde (s. 69) "Mürûc ez-Zeheb" olarak yer almıştır. Basit görünse de bunun gibi daha birçok örnek, yazımda birlik ilkesinin gerekliliğini vurgulamak açısından önemlidir. Nitekim bu vurguyu somutlaştıran örneklerden biri de Safedî'nin eseriyle ilgilidir. İçindekiler'de "el-Vâfi bi'l Vefeyât", ilgili bölümde (s. 326-7) "Vâfi bi'l-Vefeyât" olarak geçen bu eser, bir başka yerde (s. 24) ve indeksde "el-Vâfi fi'l-Vefeyât" şeklindedir. Kabul edelim ki, göz ve gönül zevkini bozan bazı tutarsızlıklar, orijinal basımda da vardır. Öyle bile olsa, bunları düzeltip kitabın iç bütünlüğünü sağlamak, hazırlayana ve redaktöre düşen bir görev olmalıdır. Gerçi yeterli olmamakla birlikte kimi noktalarda bu görevi yerine getirdiklerini belirtmek gerekir. Sözüün gelişi, iki İbnu'l-Verdî'yi birbirinden ayırmak ve Günaltay'ın yanlışını düzeltmek için büyük dikkat gösterilmiştir (s. 95, 259). Aynı dikkati Üsâme b. Münkız'ın adına ilişkin bir açıklamada da görüyoruz: "M. Şemseddin buradaki 'Münkız' adını 'Münkad' veya 'Münkıd' okunacak şekilde 'dal' harfiyle yazmıştır. Biz onu doğru şekli olan 'Münkız' şeklinde düzelttik" (s. 143). Bu ince dikkat ve titizliğin, diğer hataların düzeltilmesinde yahut hatalı okuma, yazma ve tercümelerde de gösterilmesi beklenirdi.

4. Arapça kaynak eserlerin yazımında izafet ve harf-i cerlerin dikkate alınmaması, hoş olmamıştır. Kitabu Tabakâtü's-Sahâbe (s. 29), Kitâb fi Delâilü'n-Nübüvve (s. 58), Ahbâru Kudâtu Kurtuba (s. 119), Tarîhu Muhtasaru'd-Düvel (s. 185, 200), Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûnü'l-Edeb (s. 251) gibi örnekler bunun göstergesidir.

5. Bîrûnî'nin eseri olan el-Âsâru'l-Bâkiye, el-Âsâru'l-Bâkiye (s. 13) şeklinde yazılmıştır. Siletü Târîhi't Taberî, Sıllatü Tarîh-i Taberî (s. 45) dir. Bir Türk boyu, bir yerde (s. 430) "Keymak", bir başka yerde (s. 433) "Kimck" olarak geçmektedir. Bir bölge, "Toharistan" (s. 43), "Tataristan" (s. 426) ve "Taharistan" (s. 440) olmak üzere üç ayrı biçimde görülebilmektedir. Saïd Feyyûmî, Saïd Kayyûmî (s. 21) olarak okunmuştur. Teâlibî (s. 25) ve es-Seâlibî (s. 90-91) diye iki ayrı müellif olmadığı halde, bunlar ayrı ayrı düşünülmüştür. Oysa ikincisi doğrudur ve tek müellif sözkonusudur. Orijinal metinde, bir yerde bir noktanın düşmesi hazırlayanı yanıltmış olmalıdır. Kitab-ı Mukaddes'de geçen Lamck b. Metuşelah, Lemk b. Metuşulh (s. 424) şeklinde yazılmıştır.

6. Şu cümleleri dikkatle okuyalım: "Ebu Zeyd el-Belhî'nin Hicrî 322 (M. 933) yılında vefat ettiği belirtilmiştir. Halbuki Kitâb el-Bed' ve't-Tarîh'in bu tarihten üç-dört yıl sonra yani 355-356'da (M. 965-966) yazılmış olduğu kesindir" (s. 91). Bu bilgi kendi içinde çelişkilidir. Orijinalinde (s. 88) "otuz üç-otuz dört" olması gereken ifadenin "üç-dört" şeklinde çıkması, otuz yıllık bir zaman farkını ortaya çıkarmıştır. Burada da iş, yine hazırlayanın dikkat ve titizliğine kalmaktadır.

7. Arapça ve Farsça iktibaslar ya da şiirlerin Türkçe'ye çevrilmesi kuşkusuz yararlı olmuştur. Ancak bu çevirilerde de bazı hatalar göze çarpmaktadır. Sözelimi, İbn Hurdâzbih'in eserine ilişkin bir cümlede, "tertip açısından en üstünü" şeklinde anlaşılması gereken ifade, Arapça "nazm" kelimesinden yola çıkılarak "ibaresi nazımdır" şeklinde verilmiştir (s. 425). Bir başka yerde, "selâm dostları" anlamına alınması gereken "sihâbu't-tehiyyât" (sad harfiyle), "bulut" anlamındaki "sehâb" (sin harfiyle) la karıştırılmış ve "selâm bulutu" olarak çevrilmiştir (s. 424). Belirtmek lâzım ki, bunlar tesadüfî örneklerdir. Yapılacak yeni basımlarda, kitabın yeniden gözden geçirilmesi, yanlışların düzeltilmesi ve iç bütünlüğünün sağlanması elbette yararlı olacaktır.